

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЖАНР ТВОРУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
"СВМФОНІА, НАРЕЧЕННА КНИГА АСХАНЬ О ПОЗНАННІ САМАГО СЕБЕ"**

У статті жанр твору Григорія Сковороди "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." характеризується як філософський діалог, що має ознаки позахрамової літургії та Біблійної симфонії (конкордації). Симфонізм визначається як один із найважливіших чинників філософсько-богословського мислення Сковороди.

Ключові слова: жанр, діалог, літургія, симфонізм.

В статтє жанр произведения Григория Сковороды "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." характеризуется как философский диалог, имеющий черты внехрамовой литургии и Библейской симфонии (конкорданции). Симфонизм определяется как один из важнейших факторов философско-богословского мышления Сковороды.

Ключевые слова: жанр, диалог, литургия, симфонизм.

The article genre works of Gregory Skovoroda "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." is characterized as a philosophical dialogue that has signs as outside the church liturgy and biblical symphony (concordance). Symphony is defined as one of the most important factors of philosophical and theological thinking of Gregory Skovoroda.

Key words: genre, dialogue, liturgy, symphony.

Григорій Савич Сковорода, будучи спадкоємцем традицій духовної української культури, засвоїв певні здобутки і барокової шкільної драми, в поезії якої превалювали біблійна риторика, алегорично-символічні засоби її відтворення, діалогічність, а також використання у виставах музично-хорових компонентів. У своїх діалогах і трактатах він неодноразово посилається на драми українських авторів XVII-XVIII ст. Так, у "Брані архистратига Михаїла со Сатаною о сем: легко быть благим" наводить пісню "Кто даст мнѣ крилѣ нынѣ?" із втраченої трагедокомедії Варлаама Лашевського "Гонимая церковь", (у примітці подає відомості про Варлаама Лашевського, а сам твір наділяє епітетом "миле твореніє"). Сучасне театрознавство вказує також на особисте знайомство Сковороди з Митрофаном Довгалевським, Михайлом Козачинським, Варлаамом Лашевським, а також на те, що він під час навчання в Київській академії міг бачити вистави за п'єсами Георгія Кониського й Георгія Щербацького [1, с.262]. І хоча Сковорода віддавав перевагу не сценічним дійствам, а світу й натовпу як театру (Епіктет), як видовищу, то "творчість Г. С. Сковороди свідчить, – пише М. М. Сулима, – що сам філософ звертався до засобів, вироблених на терені штучного видовища – театру, коли писав про світ і натовп, про людську душу, де так само, як на кону, відбувається боротьба добра і зла, гріха й чесноти", саме тому його філософські діалоги позначені багатьма власне драматургічними рисами [4, с.262].

Жанровий репертуар творчого доробку Г. С. Сковороди складають, за визначенням Л. В. Ушкалова, "філософські діалоги й трактати, притчі, езопівські байки, візії, псалми та канти, солілоквиї, листи й переклади з латини" [1, с.5]. "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань...", згідно з наведеним переліком, маркується як діалог. Змістом і структурою цей твір пов'язаний із попереднім діалогом Сковороди "Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе", до заключної частини якого ("Симфонія. Сирѣчь Согласіе Священных Слов...") входять окремі діалоги – "Разговор", "Хор" і чотири невеликі "Симфонії". Ця частина "Наркісса" найбільше

тяжкіє до жанру тогочасних біблійних симфоній (від др. – грец. συμφωνία – "співзвуччя") або конкордацій (від лат. concordia — "злагода"). Перша конкордація, укладена латиною Антонієм Падуанським, з'явилася в XIII ст., грецькі ж біблійні симфонії датуються XVI ст. За життя Сковороди у світ виходила "Симфонія на Псалми" ("Сѣмфwнiа, или Соглaсiе, на б[о]годухновѣнную книгу ѱалмwвъ Ц[а]рѣ и Пророка Д[а]в[і]да") Антіоха Кантеміра (1727 р.), "Симфонія на Червероевангелія і Діяння апостолів" І. І. Льїнського (1733 р.), "Симфонія избранная" (1773 р.), яка подавала в алфавітному порядку присутні вислови та приклади, вибрані з Біблії.

Дослідники творчості нашого філософа-письменника Л. В. Ушкалов та О. В. Марченко характеризують "Наркісс" і як сократівський діалог (з притаманним йому пошуком істини, діалогом як засобом самопізнання тощо), і як діалог катехітичного типу (з наявним у ньому авторитарним представленням істини, дидактизмом, незавершеною композиційною структурою і т. ін.) [5, с.113]. Характеризується "Наркісс" і як особлива форма позахрамової літургії. Зрештою, вчені роблять висновок, що кожен сквородинівський філософський діалог "має у власній жанровій структурі елементи літургійного дійства, засновані на розумінні літургії як філософії, а філософії — як позахрамової літургії..." [5, с.113]. Для ілюстрації цієї тези подається розгорнутий аналіз діалогу "Наркісс", окремі частини якого своєрідно кореспондуються з основними складовими Літургії - проскомідією, літургією "оглашених", літургією вірних тощо.

Цілком справедливо зазначалося також, що кожен діалог Сковороди є досить складним жанровим утворенням, переважно синкретичного характеру. Так, в діалозі "Наркіс" це реалізується через багатшарову організацію художнього часу. Зокрема дослідники розрізняють чотири часові пласти: 1-й — емпіричний час (у межах якого учасники провадять розмови протягом семи днів, від понеділка до неділі, а звідси постає і алегорія часу символічного); 2-й пласт — час символічний (відповідає сімом дням страсного тижня), 3-й пласт — час літургійний, 4-й — час архетипу¹. Діалоги Сковороди, вбираючи в себе важливі елементи літургійної служби Господові, продовжували православні традиції, започатковані святими Отцями, проте, як слушно наголошує О. В. Марченко, "сковородинівське розуміння літургії і таїнств носить виключно символічний (алегоричний) характер, це текст, котрий потребує інакомовного тлумачення, як і будь-який елемент "символічного світу". У цьому Сковорода близький, як і в інтерпретації св. Письма, тому ж Клименту Олександрійському й Оригену"[2].

Проникнення літургійної структури в діалоги Сковороди справа закономірна, адже він був людиною воцерковленою, і, як писав Михайло Ковалинський, "от рожденія примѣтен был склонностію к Богочтенію, дарованіем к музыкѣ, охотою к наукам и твердостію духа. В церквѣ ходил он самоохотно на крилос и пѣвал отмѣнно приязно. Любимое же и всегда почти твердимо им пѣніе его было сей Іоанна Дамаскина стих: "Образу златому на полѣ Деирѣ служиму тріе твои отроцы..." [3, с.1344]. Сковорода ще в дитинстві співав на клиросі, в юності навчався у вищому духовному закладі Києво-Могилянській академії, залишив навчання на останньому богословському курсі, певний час перебував у Придворній співочій капелі, звідки повернувся в чині "придворного уставщика" (диригента). До токайської місії генерал-майора Вишневського запрошений був як співак церкви. Зберігся запис сну, під час якого Сковорода згадав і наново пережив свої літургійні відчуття. У дивному видінні сновидець потрапив до просторого багато прибраного храму, де правилася служба на День Святого Духа, тобто на Трійцю, власне сам Сковорода разом із дяконом цю літургію й відправляв; і "чювствовал внутр сладость, которой зобразить не могу" [3, с.1344], — писав він. За свідченням М. Ковалинського, музика для його учителя була хоча й не головним, проте улюбленим заняттям. "Он сочинил духовные концерты, положи нѣкоторые псалмы на музыку, так же и стихи, пѣваемые во время Литургии, которых музыка преисполнена гармоніи простой, но важной, проникающей, плѣняющей, умиляющей" [3, с.1360].

¹ Див. згадані праці Л. Ушкалова і О. Марченка.

Сковорода знається на літургійній музиці, на церковній гімнографії, на богослужбовій книжності, з останньої здебільшого переходять до його творів численні старозаповітні й новозаповітні цитати й ремінісценції [5, с.107]. Проте, як відомо, церковного поприща (сану священика, постригу в монахи) Сковорода не приймає. "Відмова філософа від "оскверненої" сакральної сфери людського існування, – зазначає Л. В. Ушкалов, – метафізичне "пробудження", приводить його до конструювання філософського діалогу як особливої форми позахрамової літургії – правдивої методи єднання людини з Абсолютом, колективного "обоження" [5, с.110]. Характеризуючи "Разговор 7-й О истинном человеѣ, или о Воскресеніи" з "Наркісса" як "літургію вірних", О. В. Марченко пише про настання часу "своєрідно сприйнятої євхаристії", коли її учасники мають нагоду спільно "вкушати" Слово Боже, зростаючи від плотського єства до божественного. "Це відбувається у формі спільного співу-медитації – голосом серця, не "плотською мовою" – співом, який суголоссям (що й означає грецьке слово "симфонія") поєднує серця з Глаголом Божим..." [2]. Дослідник звертає увагу на "музичну *о-глас-овку*" цитат із Псалмів Давидових у діалозі "Наркісс", а також на "присмак" мелодики церковного співу, які створюють у смисловому просторі діалогу специфічну сакральну атмосферу, тонус богослужби [5].

За часів Сковороди термін "симфонія", ясна річ, відомий був і в музичній сфері, як один з найважливіших жанрів симфонічної музики. Сучасні інформаційні ресурси окреслюють досить широкий жанровий спектр симфонії, яка може включати хор і вокал (і це буде симфонія-кантата), а в поєднанні з іншими жанрами утворювати такі види, як симфонія-сюїта, симфонія-рапсодія, симфонія-фантазія, симфонія-балада, симфонія-легенда, симфонія-поема, симфонія-реквієм, симфонія-балет, симфонія-драма (рід кантати), а також бути театральною симфонією (різновидом опери). В обох випадках – і в літературному, і в музичному – термін "симфонія" був для Сковороди-богослова, Сковороди-письменника, Сковороди-філософа чи Сковороди-музики вельми органічним і важливим.

У своїй творчості Сковорода вживав термін "симфонія" неодноразово, що засвідчує його зацікавлення цим музично-літературним поняттям. Досить виразно принцип симфонізму виявляє себе саме у діалозі — "СѦМФОНІА, нареченная Книга Асхань...". Твір почасти підлягає вище заявленим характеристикам — як діалог сократичного, катехітичного та літургійного типу. І все ж від катехізису і, тим паче, від літургії цей твір відділяють (і навіть відчужують) саме біблійні цитати, оскільки автор вибрав їх здебільшого з книг Старого Заповіту (Першої книги Мойсея: Буття, Третьої книги Мойсея: Левит, Книги Ісуса Навина, Другої книги царств, Першої книги параліпоменон, Книги Псалмів, Пісні над піснями, Книги пророка Ісаї, Книги пророка Єремії, Книги пророка Захарії та багатьох інших). Новий Заповіт цитується помітно скромніше: Євангеліє від Луки, Дії святих апостолів, Послання апостола Павла до колосян і деякі інші². У текстах Служби Божої православного храму це зазвичай буває в принципово іншій пропорції. Сковорода ж нарік свою симфонію "Книгою Асхань" (від імені старозаповітного персонажа), і далі у творі автор апелює переважно до старозаповітних імен, ремінісценцій та концептів. Так, ім'я Асхань він пов'язує з містом Арвок/Хеврон, перекладаючи Хеврон двома поняттями — "Дружба и Град Писмен". Від згадки про "Град Писмен" (символу давньої книжної цивілізації Ізраїлю) асоціативно народжується наступна теза: "Сія есть Премудрость Божія, сокровенна во Глубинах Бібліи" [1, с.292].

Композиційно "СѦМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." також на багато менше відповідає складові літургії (як то показано дослідниками щодо діалогу "Наркісс"), — текст твору виглядає менш структурованим, майже монолітним. Винятком є лише одна з позицій у висловлюваннях Друга — персонажа, якого традиційно пов'язують із самим Сковородою. Відповідаючи Памві, Друг апелює до Біблії, цитуючи її у дев'яти окремо нумерованих

² У вид. Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів (Х., 2010) Л. Ушкалов подав 1102 примітки, переважна більшість із них - атрибуція цитат Святого Письма.

підрозділах, де він подав кілька десятків коротких цитат із П'ятої книги Мойсеєвої: Повторення закону.

До літургійних ознак можна було б віднести досить живописну картину прекрасного недільного ранку, яку на самому початку діалогу змальовує Памва. Отже, герої твору зустрічають ранок у весняному саду, сидячи в альтанці: "Прекрасное Утро. Пресвѣтлый сей Воскресенія день, сей веселый Сад, Новый свой лист развивающій, сїя в нем Горняя бесѣдка, Священнѣйшим Библии Присудствѣем Освященная и Ея ж Картинами украшенная" [3, с.293]. У кожному елементі цього опису прочитуємо прозорі підказки щодо символічного прочитання тексту: ранок – це час Служби Божої, час недільної Літургії; розбуджений весною сад – образ Воскресіння Христового; "Горняя бесѣдка" – не лише архітектурна споруда, зведена на горі, – це храм, оскільки у давній мові прикметник "горній" мав і переносне значення "божественний, небесний, всевишній", тобто "належний зверхнім силам". Тим паче, що ця альтанка "Священнѣйшим Библии Присудствѣем Освященная и Ея ж Картинами украшенная"... – тут пряма вказівка на образ культової споруди. От лише картини (мало що не ікони), якими оздоблено "бесідку", всі намальовані на старозаповітні сюжети. Та й до самих учасників діалогу Памва звертається так: "Слушай! Собравшійся здесь Новый Израилю..!" Навколо тематики картин розгортається дискусія. Лука, як християнин, визнає "своєю" картину Різдва Христового, натомість Памва декларує тезу, що всі старозаповітні сюжети так само наші, тобто християнські. Понад те, він проголошує, що Мойсей не лише "прообразовал Христа, Сына Божїя..." [3, с.294] – як того навчився Лука від "Подлых, Школных Богословцов..." [3, с.295], – а що "Мойсей и ХРИСТОС одно". "Ця думка не могла не здивувати Луку, – коментує Л. Ушкалов наведений пасаж, — адже християнські богослови ніколи не врівнювали Мойсея та Христа, розглядаючи їх у префігуральній стратегії" [3, с.350]. Памва ж розвиває й далі свою тезу про те, що Лука, коли пізнає Мойсея, то пізнає й Христа. Понад те, звертається він до співрозмовника, — коли пізнаєш Іллю, Авраама, Давида, Ісаю, а ще й Адама, Авеля, Ноя, Ісуса Навина, Халева, Йова, Соломона, Єремїю, тоді "одним взором узнаєш и ХРИСТА" [3, с.296-297].

Образно-сміслова оркестровка творів Сковороди завжди складна й примхлива, надто в польоті його образного мислення, його богослів'я, міцно ув'язаного з біблійними символами та алегоріями. У цьому творі є низка тематично-образних домінант. Кілька з них означені в короткому змісті твору. "Главизна Книги сея" укладена автором із п'яти коротких цитат: Першої книги Мойсея: Буття (1: 2); Книги Псалмів (87/88: 13); Першої книги параліпоменон (16: 12); Книги Псалмів (138/139: 15); Першого послання апостола Павла до коринтян (2: 10). Наведені цитати заповідають, на кшталт епіграфів, розвиток *теми* Землі й Темної Безодні над нею — Всесвіту, *теми* Чудес Божих і Правди Божої, *теми* Слова Божого, втіленого на Землі, тобто Сина Божого, *теми* опіки Божої над кожною плоттю ("юже сотворил еси в Тайнѣ"), а як висновок - *теми* Духа, котрий все випробовує – навіть Глибини Божі ("Дух Вся испытует, и Глубины Божїя").

Лейтмотивом твору, а також організуючим елементом тексту автор зробив тему самопізнання людини, рівнозначного богопізнанню: "нельзя никак узнать Господа, не узнавши самага себе" [3, с.300]. У віртуозній розробці тези "Узнайте себе" і "Внемлите себѣ" Сковорода постійно звертається до Біблії, користуючись її рядками й висловами, іменами героїв і сюжетами за законами ампліфікації, — традиційного засобу творення середньовічного повчання чи послання.

Сковородинівське оперування біблійними цитатами можна прирівняти до творчості композитора, котрий із нот і мелодій створює в необхідній тональності й темпоритмах колорит непростого богомислення. У діалозі "СѦМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." окремі репліки, як то бувало і в музичних симфоніях, об'єднуються в одне ціле наскрізним тематизмом. Від біблійних тез "Узнайте себе" і "Внемлите себѣ" Сковорода переходить до інших біблійних тез "Погубите сами злое от вас самих", "Измите злое от себе самих", а потім від тези "Внемлите себѣ" до тези "Ищите прежде всего Царствїя Божїя и правды Его", оскільки "Царствїе Божїе... внутрь нас есть".

Ще раз звернімо увагу на процитовані слова апостола Петра про віднайдення Христа у власному серці, а також його слова, написані до ефесян: "Блюдитесь, да никто же вас будет прелщая Философією и тщетною лестію, по преданію челоуѣческому, по Стихіам Міра сего, а не по Христѣ, яко в том живет всякое исполненіе Божества тѣлеснѣ". Трохи вище ми цитували слова українського автора про "Подлых, Школных Богословцов...", з яких виринає думка про відчуження Сковороди-філософа від узвичаєного на той час православно-церковного християнства. Наведені ж слова про філософію, якою можуть спокушати й відволікати від Христа, нівелюють попередні судження і взагалі надають бароковому мисленню Сковороди традиційного антитетичного концептизму. Так, у богомисленні Сковороди з'являється лінія: тіло людське - дім - церква - Божий храм... "А что ж есть дом наш, если не тот, о коем Павел говорит: "Вы есте храм Бога жива"? И кто может живущаго внутрь нас узнать, не внушив себѣ и не узнав себе? Отсюда зависит все наше здравіе и просвѣщеніе", додаючи – "увѣсте, яко Господь живий есть внутрь вас" [3, с.307]. В аргументах Сковороди слова з Євангелія від Луки чи з Книги пророка Ісаї однаково актуальні й правомірні, бо це лише звуки, ноти, акорди й цілі мелодійні фрази, якими оперує творча уява композитора/диригента, ведучи за собою слухача не лише для розуміння, не лише для пізнання, а також – що не менш важливо – для самого процесу відчуття, співпереживання і живого перебування в нескінченних потоках складної, часто надто складної божественної мови... "Слово, бывшее от Господа ко Исаи, сыну Амосову. Будет в послѣднія дни явленна Гора Господня и дом Божій на версѣ Гор, и возвысится превыше Холмов, и прійдут к ней вси Языцы" (неточна цитата з Книги пророка Ісаї 2: 1-2). І далі: "Гора Сіон сія, в ней же вселился еси" (Книга Псалмів 73/74: 2). Разумѣш ли Гору? "Не разумѣю" (Послання св. ап. Павла до римлян 7: 15). "Правда твоя, яко Горы Божія. Судьбы твоя бездна многа" (Книга Псалмів 35/36: 7). Хочеш ли постигнуть Гору? Узнай Правду. "Правда твоя, яко Горы Божія" (Книга Псалмів 35/36:7). Хочеш ли постигнуть Правду? Узнай Царство Божіе. Хочеш ли постигнуть Царство? Узнай себе самага. Есть в тебѣ Гора твоя, есть там же и Божія. Раздѣли себе всего, все твое скотское тѣло на двое" [3, с.309]. У цьому фрагменті автор мов би пафосією розмовляє з кимось невидимим, а, можливо, веде діалог із самим собою, ставлячи запитання і відповідаючи на них у музичному потоці солодкого думання про високі божественні речі.

Уважне читання діалогу "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань..." дає відчуття, що в у сковородинівську філософську рефлексію реально проникають певні інтонаційні елементи музичної мови. Найчастіше це реалізується повторенням чи варіюванням найважливіших понять, наприклад, поняття *церемонії* у просторому монологі Друга. Для Сковороди згадка про жертвоприношення Авраама стає відправним моментом для переходу до однієї з головних настанов Христа, якого фарисеї звинуватили в порушенні приписів Закону. Тоді Ісус порадив фарисеям: "Ідіть же і навчіться, що то є: "Милости хочу, а не жертви" (Матв. 9: 13). Для християн часів Сковороди концепт *церемонія* означав багато - обряди, традиції, приписи моралі, а найперше - спосіб "увѣдать Бога", себто пізнати Бога в таїнствах Євхаристії під час Літургії. Загадково звучать пояснення: "Я люблю видѣ Церемонію, она мнѣ не противна. Она (бывает) может надоумить добрую и разумную душу. Не спорю. Но знайте ж, что паче всего Милость мнѣ любезна... Сколько уже вѣков мудрствуете в Церемоніях, и каков плод? Кроме одних Расколов, Суевѣрій и Лицемѣрій. Бездѣльники прикрылися сим Листом в наготѣ своей. Глупцы основали на Тѣни сей Блаженство свое. Безразумныи ревнителы породили Раздоры Расколничіи, всенародное Общество жителей Вселенныя, Храм мой несогласіем за одни враки разоряющіи, желая вестъ то, чего я никогда не желал, то есть чтоб во всѣх Концах Земных на одну мѣру и форму сошиты были Церемоніи. Отсюда непримиримые сосѣдних Земель Вражды, ненависти, а нерѣдко и Кровопротитіе" [3, с. 315]. Хто вимовляє ці слова – персонаж на ім'я Друг чи автор твору, який чує голос Невидимого? Перегородом Сковорода ще не раз повернеться до проблеми релігійного обряду, жертвоприношення тваринами, оперуючи старозаповітними текстами, в яких для давніх юдеїв багато подано приписів на цей предмет. "Сіи всѣ церемоніи, –

роз'яснює Памва, учасник діалогу, – ежедневно, как на Театрѣ, представляемые, тайным Мановеніем давали знать, чтоб Человѣк вникнул во внутренности свои и со временем добрался бы до Увидѣнія Божія, сими Обрядами, как бы дядькою, Путеводствуемый", та вони, – нарікає філософ, - "Жертвенных Таин не почитали средством, ведущим к Чемусь тайному, и, не могучи разжевать (...) куда их Церемонія, как нѣкая тропинка, привеств имѣла. Вот вся Вина!" [3, с. 320]. Біблійна герменевтика Сковороди кореспондується з його світовідчуттям і баченням космічного християнства як цілісної і єдино можливої картини світу. Він читає Біблію як музичну партитуру, яку далеко не кожен здатен і прочитати, і озвучити. "О Господи мой! – майже у відчай вигукує Памва. – Как же они не знают? Они с маленьких лѣт начали болтать Библию твою, на ней состарѣлись (...), Крест твой всегда у них на грудях, на губах, на одеждах, на стѣнах, на блюдах, на Церемоніях..." [3, с.322]. Г. Сковорода з натхненням диригента, мовби навманя пірнаючи в її глибини, вихоплює з Біблії то ту, то іншу книгу, сторінку, думку чи образ, мов би свідомо витворюючи найпримхливіші і найнесподіваніші акорди й пасажі. Та попри все, він веде читача до пізнання найголовнішого: "Библия ничего не говорит, что б не касалось до Человѣка" [3, с.342], "Библия есть Человѣком, и ты Человѣк (...) Она с Дураком Дурна, а со Преподобным Преподобна (...) Узнай же себе" [3, с.337]. Всеохопний "фігуратизм" барокового богомислення Сковороди, - пише Л. Ушкалов, - ґрунтується на силі-силенній "внутрішніх та зовнішніх "енантіофаній" (позірних суперечностей, "антилогій"), що їх Сковорода добачає в біблійному тексті" [6, с.114]. Дослідник відзначає високе мистецтво Сковороди "навзаєм узгоджувати різні вірші Святого Письма". У діалозі "Кольцо" Сковорода послуговується музичними термінами, коли описує процес читання й пізнання Біблії. Він називає її органом, котрий "одному Богу пѣснь воспѣвает", якщо ж забути про це, то він "вздорно и худо разноголосит и сам свое мѣшает сличное согласие" [3, с.569]. "Нѣт сладостнѣе и дѣйствительнѣе, как дренчатъ на нем Богу, а не стихіям, Господу, а не міру... При том надобно умѣть сличать голоса, вливаюшіе в душевное ухо сладкую Симфонію" [3, с.570]. "Численні сковородинівські "симфонії" є, властиво, не чим іншим, як добірками *гомологій з мів, найперше словесних*". А на прикладі з діалогу "Наркіс" далі показано, як "персонажі "первородного" діалогу Сковороди з'ясовують "симфонічність" біблійних віршів на підставі здебільшого логічних доказів" [6, с.121].

Коли Г. Сковорода керувався логікою, тоді його перо нанизувало біблійні цитати й приклади за зразком традиційних Біблійних симфоній. Коли ж у ньому прокидався, образно кажучи, поет і композитор, тоді його ество прагнуло своєю особливою мовою передати емблематичне суголосся цілої Біблії. На нашу думку, в жанровій архітектоніці творів Сковороди (особливо діалогу "СВМФОНІА, нареченная Книга Асхань...") далеко не останню роль відіграє саме принцип симфонізму як вільного асоціативно-образного мовлення, реалізований низкою наскрізних мотивів, ідеологем, топосів і концептів. Його творам часто властива динамічна структура, аналогічна до структури симфонії з її складною музично-філософською драматургією. Сковороду безперечно вабив *симфонізм* твору (музичного чи філософського) як перспектива побудови твору місткого й багатовимірного – і в сенсі філософської діалектики, і в сенсі богословської екзегетики, і в сенсі нової християнської гносеології.

Список використаних джерел

1. Два століття сковородіани: бібліографічний довідник / Укладачі: Леонід Ушкалов, Сергій Вакуленко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова. - Х.: Акта, 2002. – 528 с.
2. Марченко О. В. Философский диалог Г. С. Сковороды как внехрамовая литургия // Философская газета. – 2000. – Ноябрь. - № 1.
3. Сковорода Григорій Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Х.: Майдан, 2010. – 1400 с.

4. Сулима М. М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Вид. 2-ге. - К: ПЦ "Фоліант"; ВД "Стилос", 2006. – 368 с.
5. Ушкалов Л. В., Марченко О. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Х.: Основа, 1993. – 152 с.
6. Ушкалов Л. Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Х.: АКТА, 2001. – 221 с.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року